

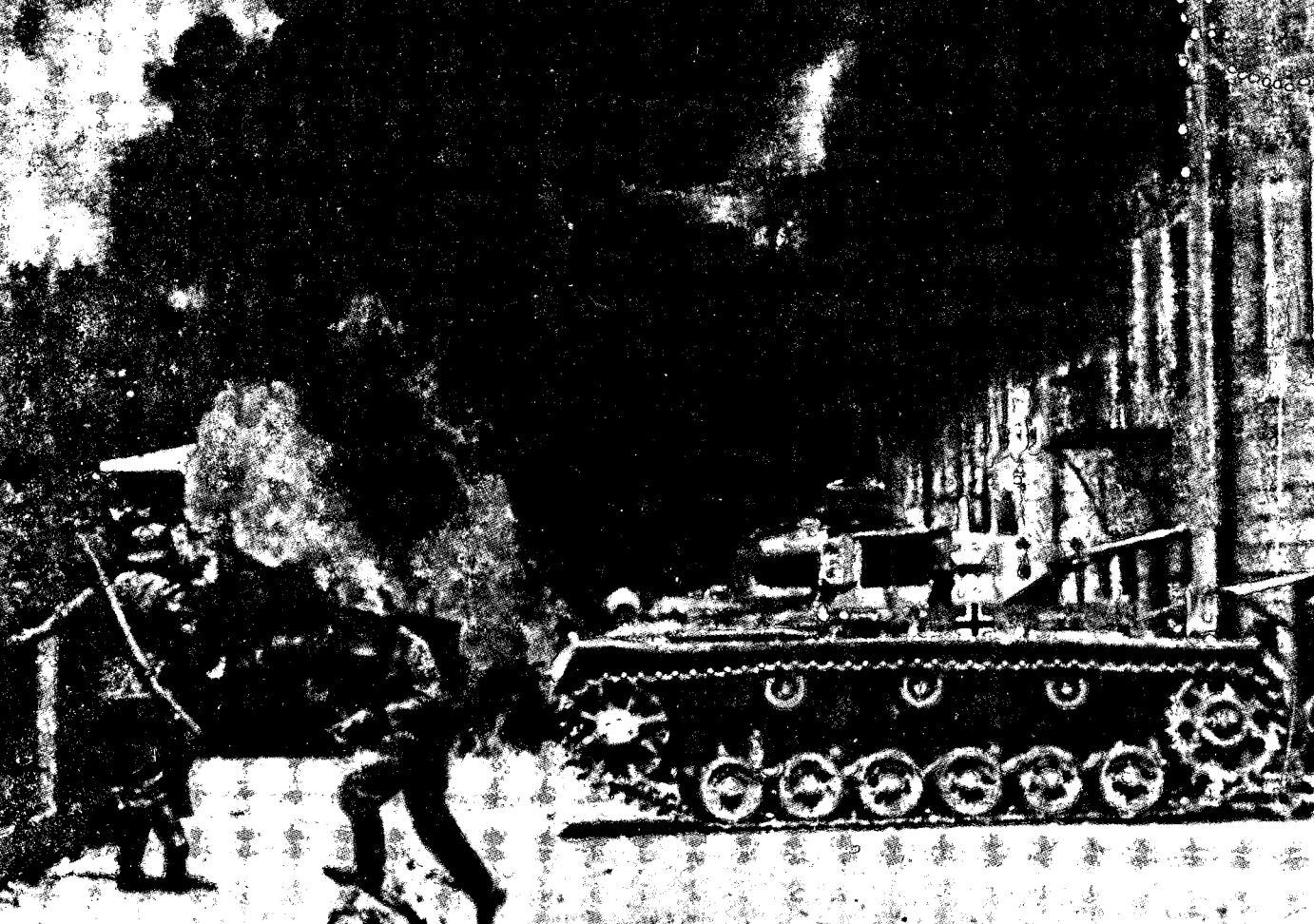
נעל קונצפציה, תכנית וחימוש במבצע "ברברוסה"

40 שנה להחקפת
גרמניה על ברה"ם -
22 ביוני 1941

אל"מ (מיל') פרופ' יהודה ואלך

בקבוצת הדיון של מפקדת הכוחות המזוינים ומפקדי הזרועות, שהתקיימה ב-9 בינואר 1941 במעונו של אדולף היטלר "אחוזה-ההר" (ברג-הוף) בברכטסגארן, בה נדונה גם המתקפה הגרמנית העתידה על ברה"ם, סיים היטלר את הדיון באומרו: "אם נבצע את מסע-המלחמה במזרח, יעצור העולם את נשימתו." אכן, היה כוודאי צדק בדברי הפירר, אם רצה לציון, כי מבצע "ברברוסה" יהווה נקודת מפנה במלחמת העולם השנייה.

מאז גמר המלחמה פורסמו בכל השפות תיאורים ומחקרים רבים על המלחמה בכרה"מ.² הקורא המעוניין ללמוד על מלחמה עקובת דם זו יוכל לעשות זאת בנקל בעזרת הספרות המצויה, ולכן לא נראה כל טעם לחזור כאן על מה שנכתב במקומות אחרים. אולם, אם אנו רוצים בכל זאת "ללמוד מן ההיסטוריה" (דבר שטרם הוכח שאכן אנו עושים אותו באמת ובתמים), יש עניין לעמוד כאן על שלוש סוגיות, שלקחן חורג הרבה מעבר למאורעות של שנת 1941.

קללת הקונצפציה

אין ספק, כי ההסכם בין גרמניה הנאצית לבין רה"מ, שנחתם במוסקבה ב-23 באוגוסט 1939, ושנכנס להיסטוריה תחת השם "הסכם ריבנטרופ-מולוטוב", היה אחד ההסכמים המזוהים ביותר; דוגמה להסכם פוליטי לטווח קצר בין שני יריבים פוטנציאליים, שהייתה בו תועלת רגעית לשני הצדדים, אשר ידעו מראש שההסכם לא יאריך ימים, למרות שנחתם לעשר שנים.

הסכם זה אפשר לגרמניה להכניע את פולין, ובהמשך גם להביס את צרפת, בלא התערבות רוסית. כלומר, הוענקה לגרמניה היכולת לנהל בכל שלב מלחמה בחזית אחת בלבד, בלא צורך להפריש כוחות ניכרים לאבטחת העורף.

ברה"מ, לעומת זאת, לא הייתה מוכנה כלל למלחמה במועד זה, שכן בעקבות הטיהורים שערך סטלין בצמרת הצבא האדום, חוסלה פיזית ובכת אחת כל הצמרת הפיקודית, החל ברמטכ"ל וכלה בדרג מפקדי החטיבות ומפקדי הגדודים. זעזוע עמוק זה במדרג הפיקודי של הצבא אילץ את סטלין לחפש דרכים לדחיית עימות צבאי למספר שנים, עד שישוקם הצבא הרוסי מחדש ויצמיח צמרת פיקודית חדשה. ומאחר שהסכם ריבנטרופ-מולוטוב כלל את חלוקת פולין בין גרמניה לרוסיה, אף התאפשר לרוסים להעתיק את גבולם מערבה ועל-ידי כך להרחיק את האיום הגרמני (האווירי והיבשתי) משטחם. (אך אליה וקוץ בה, בזמן שחלף בין חלוקת פולין לפתיחת מבצע "ברברוסה" נטש אמנם הצבא הרוסי את קו הביצורים הישן — "קו סטלין" במינוח הגרמני — אך טרם הספיק לבצר כראוי את הגבול החדש!)

אכן, לא זו בלבד שהיטלר התכוון מראש שלא לקיים את ההסכם לאורך ימים, הוא היה גם מודע לכך, שאף הרוסים ינהגו באותו אופן. בקבוצת פקודות ב-23 בנובמבר 1939 הסביר הרוח לגנרלים שלו, שהסכמים מכובדים רק כל עוד הם משרתים תכלית מוגדרת. בתזכיר מה-9 באוקטובר 1939, בו התפלמס היטלר עם יועציו הצבאיים על אופן ניהול המלחמה, כתב בין היתר: "אין להבטיח בודאות נויטראליות מתמדת של ברה"מ, לא על-ידי חוזה ולא על-ידי הסכם. כרגע כל המסיבות מצביעות נגד נטישת הנויטראליות. הדבר עלול להיות שונה בעוד שמונה חודשים, כעבור שנה או אפילו כעבור מספר שנים..."³

לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, ונוכח התוקפנות הגרמנית המסתמנת, שאפו סטלין

ובעיקר הקומיסר לענייני-החוץ דאז, ליטווינוב, להגיע להסדר אנטי-גרמני עם אנגליה וצרפת. אך הללו, שלא שיתפו את ברה"מ בכל ההסדרים שנעשו עם גרמניה בקשר לציכוס-לובקיה, אף לא הזדרזו לעשות זאת ברגע האחרון ממש (הצעד היחיד שעשוי היה להציל את פולין), אלא ניהלו את המשאומתן עם ברה"מ בדרג דיפלומטי נמוך ובצורה כושלת. מתוך חשש להישאר קרח מפה ומפה לא נותרה לסטלין ברירה אלא לקבל את הצעת ריבנטרופ — צעד דיפלומטי בדרג העליון! — כדי להבטיח את ביטחונה של ברה"מ במועד קריטי זה.

אלא שמכאן ואילך נכנס סטלין למלכוד שלא יצא ממנו עוד. הוא נזקק למספר שנים כדי לשקם את צבאו ולחמשו מחדש, וסבר שהגרמנים אכן יעניקו לו תקופת-חסד זו, משום שהפך בשלב זה לספק חשוב מאוד של חומרי-גלם עבור מאמץ המלחמה הגרמני. על יסוד זה רצה אפוא סטלין להאמין, שאף היטלר מעוניין בקיום ממושך של ההסכם הגרמני-רוסי, וסירב לחשוב על האפשרות שהיטלר חותר לקחת משאבים אלה בכוח הזרוע.

כאשר מחד גיסא החלו להתרבות סימנים של הכנות גרמניות למתקפה בקיץ 1941, ומאידך גיסא נמסרו בתדירות גוברת אזהרות בריטיות ואמריקניות בדבר מתקפה גרמנית ממשמשת וקרבה, פתח סטלין "קונצפציה" (פסיכולוגים וסוציולוגים ידברו בודאי על "מנגנון הגנה פסיכולוגי" או על "הדחקה"), שאפשרה לו לדבוק בהערכת המצב שלו, או לפרש את הסימנים המעידים והאזהרות בכיוון הרצוי לו.

אשר לסימני ההכנות בשטח הסיביר, שהיטלר אכן נחוש בדעתו לקיים את ההסכם עם ברה"מ משום תועלתו הרבה לגרמניה, אלא שקיימת קבוצת מפקדים גרמניים שיכורי-ניצחון (אחרי מסעות פולין, סקנדינביה וצרפת) ומחרחררי-מלחמה המנסים לגרור את היטלר בעל כורחו גם למלחמה ברוסיה. את אזהרותיהן של מדינות המערב הסביר סטלין כמגמה לסכסך בין גרמניה לרוסיה כדי להביא ביניהן לעימות, להחלשה ואולי אף לחיסול הדדי. אין ספק שלחשד הזה היה על מה להסתמך בעבר, והסחבת, שבה נהגו הבריטים והצרפתים בקיץ 1939 ערב פרוץ המלחמה, נבעה מגישה עוינת כלפי רוסיה הקומוניסטית. אולם עתה, נוכח השחלטות הגרמנים על מרבית היבשת האירופית, התפשטותם לעבר

דרום-מזרח אירופה (יוגוסלביה ויוון) ופתיחת פעולות האיבה בצפון-אפריקה — היה המצב שונה.

אף-על-פי-כן סירב סטלין לנטוש את הקונצפציה שלו. כאשר נמסרו לו דיווחים מהשדה על ההכנות הגרמניות, שהתבטאו בין היתר בסיורי-אוויר גרמניים מוגברים ובחדידת סוכני-ביון לשטח הסובייטי (אין גם ודאות שכל הדיווחים אכן הגיעו אליו, משום שכפופיו ידעו היטב שלא ירצה להקשיב להם!), ביטל אותם סטלין בהסבירו, שאלו אכן פעולות של מחרחררי-המלחמה בצבא הגרמני, המעוניינים בעזרת פרובוקציות לגרור את הרוסים לתגובות שיאלצו את היטלר בסופו של דבר להגיב בפעולה צבאית. סטלין סבר, שאם יבליגו הרוסים ולא יגררו אחר התגררותו, יקל על היטלר לקיים את ההסכם, ובהתאם לכך הוצאו הוראות ופקודות מפורשות להימנע מכל פעולת תגובה רוסית. עד כדי כך הגיעו הדברים, שאפילו בבווקרו של ה-22 ביוני 1941, כאשר כבר החלה הפלישה הגרמנית המאסיבית, בית, דבק הצבא האדום על פי הוראת סטלין במדיניות של אי-תגובה, משום שהלה עדיין האמין שהיטלר יוכל לרסן את הגנרלים שלו ולהפסיק את התגרותם.

גם האזהרות הבריטיות והאמריקניות, שהיו מבוססות על מודיעין בדוק, נדחו על-ידי סטלין, בטענה שהן מכוונות לסכסך בין גרמניה לרוסיה, להעכיר את האווירה ולהוליד לעימות מלחמתי ביניהן. כשבוע ימים לפני הפלישה הגרמנית פרסמה סוכנות הידיעות הסובייטית הרשמית טאט מסמך המאשים את בריטניה בהפצת "שמועות התעמולה... על-ידי כוחות העוינים לברה"מ ולגרמניה, כוחות המעוניינים בהרחבת המלחמה ובהתפשטותה."⁴

כל עוד היה סטלין בחיים ובשלטון לא ניתן היה להביא לידיעת העם הרוסי את חלקו המכריע בכישלון ההתחלתי של "מלחמת המולדת הגדולה". יתרה מזו, כדי להעלים את העובדה שברה"מ אכן הופתעה ב-22 ביוני 1941 באשמתו, נאלץ סטלין לקבוע במקום עקרונות המלחמה המקובלים בכל צבאות העולם — ובהם עקרון ההפתעה — את "חמשת הגורמים הקבועים (הקונסטאנטים)", שבהם באה העמידה האיתנה והעיקשת מול האויב במקום אמנות-המלחמה. הקונסטאנטים האלה מבטלים אליבא דסטלין את הגורמים החולפים הבלתי קבועים, כגון הפתעה.⁵

ב-1965 ראה אור ספרו של ההיסטוריון הרוסי אלכסנדר נקריטש — 22 ביוני 1941⁶

1960: זנר-ארטלין, ללא תקווה וללא פחד, 1973: וסילי צ'וקוב, המלחמה על סטלינגרד, 1970: פ' ורשיגורה, מסעי קובפאק, 1953: פולקובניק א"ג סטארצ'יק, צנחנים בעורף האויב, 1969: אלכסנדר ורט, רוסיה במלחמה 1939-1945, 1968: ב"ה לידל הארט, אסטרטגיה של גישה עקיפה, 1956: פיטר יאנג, מלחמת העולם 1939-1969.

3. Jacobsen, Hans-Adolf, *Dokumente zur Vorgeschichte des Westfeldzuges 1939-1940*, Göttingen, Musterschmidt, 1956, p. 7.

4. באשר לפרשה הזו והנוסח המלא של הדעת טאט, ראה: בארטון וילי, מילה הקוד ברברוסה, תל-אביב, מערכות, 1980, עמ' 192-193.
5. באשר ל"חמשת הקונסטאנטים" של סטלין, ראה: יהודה ואלך, תורות צבאיות, תל-אביב, מערכות, 1977, עמ' 343.
6. בטרם נגנו ונאסר על-ידי השלטונות הסובייטיים נמכר ספר זה ב-50,000 עותקים ותורגם גם לפולנית, הונגרית

1. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab), Band I: 1. August 1940-31. Dezember 1941, Frankfurt am Main, Bernard & Graefe, 1965, p. 258 (להלן: יומן מלחמה) Greiner, Helmuth, *Die oberste Wehrmachtführung 1939-1943*, Wiesbaden, Limes Verlag, 1951, p. 345 (להלן: גריינר).
2. בין הספרים שפרסמה "מערכות" בנושא הנדון ניתן למנות: בארטון וילי, מילה הקוד ברברוסה, 1980: אלן קלרק, מבצע ברברוסה, 1970: פון מלנזן, קרבות שרית,

(בהוצאת נאוקה הסובייטית). מחקר זה, שנכתב בהיות נקריטש חוקר במכון של האקדמיה למדעים של ברה"מ, חשף את הסיבות לכישלון ההתחלתי של הצבא האדום ב־1941, שעלה בקרבנות של מיליוני בני-אדם, והצביע על חלקה המכריע של קונצפציית סטלין בכישלון זה. בינתיים חשפו גילויים נוספים (מערכיים) את היקף המידע שהגיע לרוסים ואת התעלמותו המדהימה של סטלין מכל מה שהצביע לעבר העומד להתרחש.

אולם לא רק במישור האסטרטגי העליון השפיעה הקונצפציה על תהליך קבלת ההחלטות. אנו עדים שגם כחוסם המבצעי-ארגוני נוצרו קונצפציות שחרמו באורח משמעותי לכישלונות ההתחלתיים של הצבא הרוסי.

היה זה הצבא האדום דווקא שסיגל לעצמו מוקדם יותר וכצורה מלאה יותר מכל צבא אחר את תורת הלוחמה המשוויינת שפותחה באנגליה על-ידי פולר ולידל הארט לאחר מלחמת העולם הראשונה. בעוד שבאנגליה לא תורגמה תורה זו לשפת המציאות עד פרוץ המלחמה ממש (ואף אז תחילה בצורה מעוותת), ובגרמניה נאלץ גודריאן לנהל מאבק עקשני לקבלתה, ניגש הצבא האדום להקמת עוצבות שריון גדולות שנועדו להילחם במהלומות משורינות מקובצות על-פי התורה של ההוגים הבריטיים. אך כאשר במלחמת האזרחים בספרד, במסיבות שהיו שונות לחלוטין מאלה שהונחו ביסוד תורת השריון, נחגלו תקלות חמורות בהפעלת שריון גם מצד האיטלקים, גם מצד הגרמנים וגם במחנה צבא הרפובליקה (שבו נטלו חלק יחידות שריון רוסיות), תקלות שנבעו בעיקרן מהיעדר שיתוף-פעולה בין-חילי, עלה בלבן של סטלין החשד ש"קנה" תורה "בורגנית" מוטעית. הוא סבר, שמוטב לו לנטוש את רעיון ההפעלה המרוכזת של אגרוף שריון ולפור את שריוני טיפין-טיפין בין עוצבות החי"ר. ז'וקוב מגלה באחד הפרקים המעניינים ביותר של זיכרונותיו, כי נתמזל לו מזל, ובמערכה שטרם בוצע שם הצבא היפני במונגוליה החיצונה טרם בוצע שם הארגון-מחדש של חיל השריון הסובייטי, ולכן עמדו לרשותו עדיין עוצבות מקובצות של שריון שהכריעו את המערכה. כמו-כן הוא

מגלה, שהיה לו ויכוח עם סטלין בעקבות ניסיון אישי זה. אולם ללא הועיל.

כך היינו עדים לחיזיון, שממש כרגע בו חולל הצבא הגרמני מפנה באמנות המלחמה תוך ריכוז עליון של שריון, פירק הצבא האדום את הקורפוסים המשורינים שלו ופזר את שריוניו כנשק מסייע בין עוצבות החי"ר. הרי עוד דוגמה לפרי ההילולים של קונצפציה! ללמדך, כי הקונצפציה, הבאה כתחליף לניתוח מתמיד וענייני, משעבדת אליה את העובדות ופוגעת בכל הרמות והמישורים.

כישלונה של תכנית בלתי-מוסכמת

בדומה לשלב הפתיחה של מסע-המלחמה הגרמני בצרפת חייב היה גם המסע ברוסיה להיפתח בהבקעת מערך הגנה. המתכננים הגרמנים יכלו להניח ביסוד תכניתם במערב תגובה מסוימת של היריב, דהיינו קידום מרב הכוחות הניידים אל תוך בלגיה. במזרח לא ניתן היה לצפות לתגובה ברורה של הצבא הרוסי. נהפוך הוא, בעוד שבמערב הוגבל חופש-התנועה של היריב על-ידי חוף הים, הרי לא היו למעשה כל גבולות לחופש-התמרון של הצבא האדום. לו שאפו הגרמנים להשיג הכרעה קרוב ככל האפשר לגבול, יכלו להחזיר דרך הקווים הרוסיים שני חזי-שריון מרוחקים דיים זה מזה, במגמה שייסובו בהמשך כלפי פנים ויכתרו את האויב הנמצא ביניהם. אכן, היה זה הרעיון הבסיסי שהונח ביסוד שלב הפתיחה למבצע "ברברוסה".⁸

לבד מהשמדת הכוחות הרוסיים ברוסיה המערבית קבע היטלר למסע-המלחמה את היעדים המבצעיים הגדולים הבאים:

- כיבוש לנינגראד, מוסקבה, אוקראינה ושדות הנפט בקווקז;
- הגעה אל קו "ממנו לא יוכל חיל האוויר הרוסי לתקוף עוד את שטח הרייך" והקמת "מחסום נוכח רוסיה האסיאנית בקו הכללי וולגה-ארכנגלסק", אשר משם "ניתן לחסל את מרחב התעשייה הרוסי הנותר באוראל בעזרת חיל האוויר, אם ידרש הדבר".

כתוצאה מהנחיות אלו הורה גנרל האלדר⁹ על עריכת משחק-מלחמה.¹⁰ על סמך מסקנות משחק-מלחמה זה הציע האלדר להיטלר תכנית מבצע של כוחות היבשה. הוא הצביע על העובדה, שביצוע הפריצת מחלקות את זירת המלחמה לשני חלקים נפרדים. הוצע לקבוע

את מרכז-הכובד של המבצע מצפון לכינות, כשעל כוחות גרמניים חזקים להתקדם מכיוון וארשה דרך מינסק וסמולנסק לעבר מוסקבה, ועל קבוצת-ארמיות צפונית להתקדם לעבר לנינגראד, דרומית לעבר קייב. היטלר הסכים לכך באורח עקרוני, אך שם דגש מיוחד על ביצועם של צעדים מסוימים, שגרמו בהמשך לתוצאות חמורות. ראשית כל, דרש את כיתור כוחות האויב במרחב הבאלטי. לכן היה על קבוצת-הארמיות מרכז להיות חזקה במידה כזו, שתוכל לתמוך בקבוצה הצפונית. נוסף לכך האמין היטלר שקיימת אפשרות לכתר כוחות אויב חזקים באוקראינה. עוד יותר הרת-אסון הייתה טענתו, שמוקדם עדיין לקבוע, אם לאחר השמדת האויב בצפון ובדרום יש לתקוף את מוסקבה, או שמה יש לכוון את המהלומה הבאה אל מרחב מזרח למוסקבה.¹¹

כאשר הגיש הגנרל יודל¹² ב-17 בדצמבר 1940 את טיוטת פקודת-המבצע של מפקדת הכוחות המזוינים לשם אישור הפצה, נשען מסמך זה בעיקרו על הצעות מפקדת כוחות היבשה, לפיהן יתקדם חזי-שריון חזק לעבר מוסקבה. היטלר סבר שהתעלמו מדרשויות. בינתיים גם התחזק באמונתו, שלפני כל התקפה על מוסקבה יש להשמיד את כוחות האויב במרחב הבאלטי ולכבוש את לנינגראד וקרונשטאט, כדי לחסל את הצי הבאלטי ולחדש את הקשר הימי בין גרמניה לשבדיה. לכן צינה היטלר לשנות את פקודת-המבצע והצהיר, שישכים להתקפה על מוסקבה, אך ורק לאחר שיובהר המצב במרחב הבאלטי, שכן אז יהיו הסיכויים להתקפה על מוסקבה מהצפון ומהמערב טובים עוד יותר.¹³

פון מאנשטיין¹⁴ גרס, שהיעדים האסטרטגיים של היטלר הושפעו במועד הזה בראש ובראשונה משיקולים פוליטיים וכלכליים. היטלר ייחס חשיבות לכיבוש לנינגראד כחולייה מחברת אל בעל-הברית הפיני, משום שממנה ניתן לשלוט בים הבאלטי, ומשום שהיא "ערס הבולשביזם". את אוקראינה שאף לכבוש בשל חומרי-הגלם המצויים בה, את אגן הדוניץ — בשל התעשייה והמחצבים שבו ואת קווקז — בשל הנפט. היטלר האמין, שעם כיבוש שטחים אלה תשותק כלכלת המלחמה הרוסית. מאידך גיסא ייצגה מפקדת כוחות היבשה את התפיסה האסטרטגית הקלאסית,

וצ'כית. מן המהדורה הפולנית, שהגיעה למערב, הוכן תרגום צרפתי בשם, *L'Armée rouge assassinée*, Paris, Editions Grasset, 1968 וממנו גם מהדורה בשפה הגרמנית (בה נכללו אף מסמכים אודות הוויכוח הפנימי בברה"מ סביב הספר).

Genickschuss. Die Rote Armee am 22. Juni 1941, Wien, Europa Verlag, 1969 מאוחר יותר גם הופיעו מהדורות בשונות אחרות (לפי דיעתנו באיטלקית ובאנגלית). נקריטש, שהנו יהודי, לחם כקצין בהצטיינות במלחמת העולם השנייה והיה חבר המפלגה הקומוניסטית הרוסית, הוצא ביולי 1967 משורות המפלגה וספרו נגנו, כאמור, הוצא מהספריות ומתנויות הספרים. בינתיים עוב נקריטש את ברה"מ והשתקע בארה"ב.

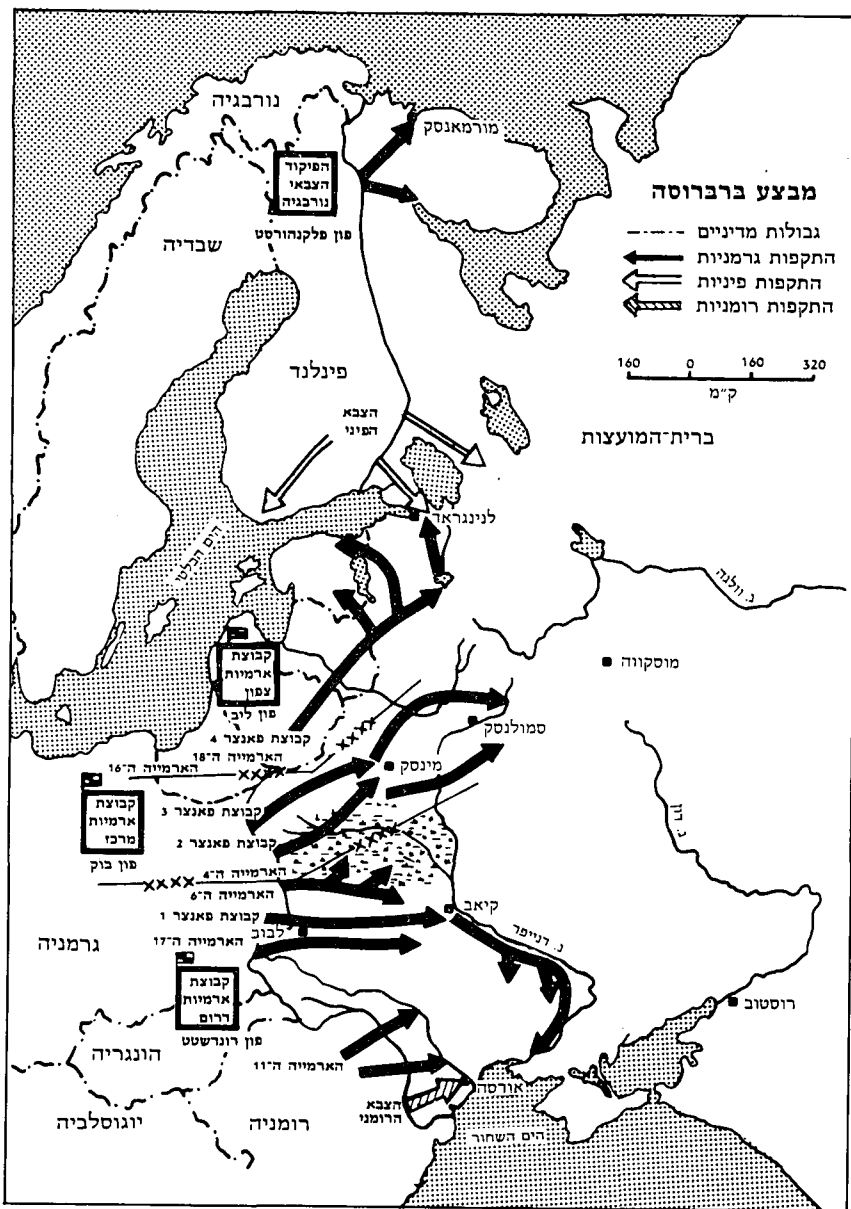
7. בקרוב יופיעו זיכרונותיו של המרשל ז'וקוב בתרגום עברי בהוצאת "מערכות".

11. יומן המלחמה, שם, כרך 1, עמ' 981-982.
12. Generaloberst Alfred Jodl, ראש המטה של מפקדת הכוחות המזוינים (O.K.W.) מאוגוסט 1939 ועד לסוף המלחמה. חתם ב-7 במאי 1945 על כניעת הצבא הגרמני. הואשם כפושע מלחמה במשפטי ניירנברג, נמצא חייב הוצאה להורג בתלייה.
13. יומן המלחמה, שם, עמ' 233 וכ"כ גריינר, שם, עמ' 330-331.
14. Generalfeldmarschall Erich von Manstein, נחשב על-ידי היסטוריונים רבים כמציא הגרמני המעולה ביותר במלחמת העולם השנייה. היה בתחילת המערכה ברוסיה מפקד קורפוס משוריין. קיבל בהמשך פיקוד על ארמיה ועל קבוצת-ארמיות.

לפיה גם אם אין לזלזל כלל בחשיבות הכיבוש והשליטה בשטחים הללו, הרי תנאי מוקדם לכך תהיה השמדת הצבא האדום; ובדרך לעבר מוסקבה יפגשו במרבית הכוחות הרוסיים ויאצו להיכנס לקרב. מוסקבה הייתה מוקד השלטון הסובייטי, ושליטי ברה"מ לא יוכלו להסתכן באבדנה. המצב היה שונה לחלוטין ממה שאירע בשנת 1812.¹⁵ יתרה מזו, מוסקבה הייתה המרכז החיוני של תעשיית המלחמה, ולכן לא יכלו לוותר עליה בקלות דעת. כמרכן שימשה מוסקבה צומת מרכזי של כל רשת מסילות הברזל ברוסיה. מנקודת הראות האסטרטגית נסובה המחלוקת על כך, שהיטלר שאף להכרעה צבאית בשני האגפים, בעוד שמפקדת כוחות היבשה חתרה לכך במרכזה של החזית הכוללת. מאנשטיין טען, שהצבא הגרמני לא היה חזק דיו כדי לבצע מבצעים בשני האגפים, וזאת נוכח יחסי הכוחות וגודל מרחב-התמרון.¹⁶ פון לוקסר, נציג כוחות היבשה באג"ם של מפקדת הכוחות המזוינים, גם הצביע על העובדה, שזירת המלחמה מתרחבת מורחה בצורת משפך החל מקרב התיחום הגרמני-רוסי בפולין, ומכאן שיצירת מרכז-כובד ברור הייתה לדעתו הכרח לא יגונה. למרות היעדים המושכים בצפון ובמיוחד בדרום — שם נמצאו אסם-התבואה של אוקראינה, העושר התעשייתי של אגן הדוניץ והנפט של קווקז — גרס לוסברג, שיש הכרח לדבוק במהלומה לעבר מוסקבה, כי רק בכיוון זה טמון הסיכוי לסיים את המלחמה ברוסיה בניצחון.¹⁷

עיון בהוראה מס' 21, שהוכנה והופצה על-ידי מפקדת הכוחות המזוינים והנושאת את חתימת המפקד העליון וראש המדינה, מגלה בה נקודות-חולשה רבות.¹⁸ תחת הצגת תפיסת-יסוד אסטרטגית יש בה הוראות מבצעיות גרידא, ואפילו הוראות טקטיות בלבד. הבעיות האסטרטגיות האמיתיות לא דיונות ואף לא מוכרות בה, וזאת למרות שהוגה הדעות הצבאי הגרמני קולמר פון דר גולץ כבר חיווה ב-1883 את דעתו, כי "בכל מקרה לא תוכרע מלחמה במזרח במסע-

15. בשנת 1812 פינו הרוסים מרצונם ובמתכוון את מוסקבה בפני הגייסות של נאפוליון הראשון, קיסר הצרפתים, ואפשרו את כניסתם לעיר.
 16. Generalfeldmarschall Erich v. Manstein, *Verlorene Siege*, München, Bernard & Graefe, 1976, pp. 173-174.
 17. Lossberg, B. v., *Im Wehrmachtsführungsstab*, Hamburg, 1949, pp. 114-115.
 18. ראה תרגום אנגלי של הוראה זו, Trevor-Roper, H.R. (ed.), *Hitler's War Directives 1939-1945*, London, Sidgwick & Jackson, 1964, pp. 48-52.
 המקור הגרמני: Hubatsch, Walter (ed.), *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939-1945*, Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht, Frankfurt am Main, Bernard & Graefe, 1964, כ: גרייני, שם, עמ' 335-331.
 19. Golz, Colmar Freiherr von der, *Das Volk in Waffen*, Berlin, 1883, p. 142.

במרכז ונאלץ את האויב לתמרן מהמרכז לעבר האגפים.²² תוצאת המחלוקת בין הרודן לבין מטהו הצבאי הייתה משיכת-חבל מתמדת, אשר נודעה לה השפעה שלילית על ביצוע מסע-המלחמה. מחד גיסא נשאר אפוא המרכז הגרמני יותר מדי חזק מכדי לאפשר הגשמת כוונתו של היטלר באגפים, אך מאידך גיסא נפרסו גם כאן כוחות חזקים למדי, ולכן לא ניתן היה להוציא אל הפועל את תכנית מפקדת כוחות היבשה. במלים אחרות, היה כאן פיצול של כוחות.

בעקבות ההצלחה המפתיעה של המהלומה בגזרה המרכזית בחודשים הראשונים של מסע-המלחמה ברוסיה, הוציא היטלר את הוראה מס' 33 ומפקדת כוחות היבשה הוכתה בפלצות, משום שבה נצטוו להעביר לצפון ולדרום את העוצבות הממוכנות מקבוצת-הארמיות מרכז.

22. יומן המלחמה, שם, עמ' 298.

מלחמה אחד, אלא בסדרת מסעות-מלחמה.¹⁹ למרות הממדים העצומים של השטח שנועד להיכבש ועל אף העצמה של הצבא האדום לא נכללו בהוראה מס' 21 כל שיקולים בדבר "סדרת מסעות-מלחמה". הכל הותאם למסע-מלחמה קצר, נוסח "תכנית שליסן", עמה נכנסה גרמניה למלחמת העולם הראשונה.²⁰ המצגת תכנית מסע-המלחמה על-ידי היטלר בקבוצת דיון ב-3 בפברואר 1941 מסתבר, שהתכוון ל"קאנא-רבתי" נוסח שליסן.²¹ הוא אמר: "מה שקובע הוא להשמד חלקים ניכרים של האויב, ולא להניס אותם. דבר זה יושג, אם נשתלט בעצמה רבה על מרחבי האגפים ונעצור

20. באשר ל"תכנית שליסן", ראה: יהודה ואלך, שם, עמ' 115 ואלך.
 21. קרב קאנא (Cannae) 216 לפני ספירת הנוצרים, בין תניבעל לרומאים. באשר לתפיסת "קאנא" של שליסן, ראה: ואלך, שם, עמ' 96-104; שם גם מרשם של הקרב (בעמ' 100).

על עוצבות אלה הוטל לנתק את קווי התקשורת בין לנינגרד למוסקבה, לסייע לקבוצת הארמיות צפון באגפה הדרומי בכיבוש לנינגרד ולתגבר את קבוצת הארמיות דרום. דומה שהיטלר חזר לרעיון של "קאנא-רבתי" אסטרטגי. כדי לפזר כל פקפוק בעניין זה הדגיש היטלר נקודת השקפה זו פעם נוספת ובמיוחד ב"השלמות להוראה מס' 33 מה-23 ביולי²³. בו ביום ניסה האלדר, לשווא, לשכנע את היטלר שקיים הכרח בהחלטה ברורה בדבר היעד הסופי של מסע המלחמה. ביומו רשם בייאוש שעתה ינועו כוחות חי"ר בלבד לעבר מוסקבה והוסף: "אגב, כרגע אין מחעניינים כלל במוסקבה אלא רק בלנינגרד".²⁴ לידל הארט, שראיין אחר המלחמה את הגנרלים הגרמניים, תיאר את המצב שהתהווה כלהלן: "הוא [היטלר] דמיין לעצמו כפי הנראה מבצע דמיוני-קאנא בעל ממדים אדירים, בו ימשוך האיום שכבר נוצר על מוסקבה את העתודות הרוסיות לגזרת חזית זו, כדי להקל על הכנפות של גרמניה את השגת היעדים באגפים, לנינגרד ואוקראינה. מעמדות אגפיות אלו יכלו כוחותיו להלוט במשותף לעבר מוסקבה, שחיפול לידיו כפרי בשל".²⁵

נראה שהיטלר חדל להאמין בתועלת של ניהול-מלחמה המודרך ברעיון מבצעי כלשהו. הוא סבר, שהרוסים לא ייכנעו להצלחה מבצעת גרמנית, משום שפשוט יסרבו להכיר בה. לכן לא יהיה מנוס מלנפץ אותם חלקים-חלקים בעזרת כיתורים טקטיים. האלדר היו פקפוקים, אם תמצא אי-פעם שוב הזדמנות למבצעים בקנה-מידה גדול, כאשר מעמידים "את נקודות הראות הטקטיות לפני ומעל למבצעים". הוא היה משוכנע, שבגישה כזו יתמוזמו המבצעים, שהתנהלו עד כה בצורה מזוהרה. התוצאה הייתה, שהיטלר ציווה שוב ושוב על עוצבות שריון לשנות כיוון כדי לכתר כוחות אויב, אותם כבר עברו בתנועתם קדימה. באופן זה אמנם הושגו ניצחונות כיתור מזוהרים, אך בוובז בהם זמן יקר ביותר.

הוויכוח אודות בחירת מרכז-כובד ברור למבצעים הגרמניים נמשך מאמצע יולי עד למחצית השנייה של חודש אוגוסט. לבסוף פקעה סבלנותו של האלדר והוא חיבר חזכיר, בו הדגיש את היתרונות ואת הצורך במהלומה חזקה במרכז. היטלר רתח מכעס וכתב חזכיר נגדי ובהמשך לו גם פקודה מפורשת (21.8.1941). פקודה זו נפתחה במשפט המעליב: "הצעת כוחות היבשה מה-18.8.1941 להמשך המבצעים במזרח אינה עולה בקנה אחד עם כוונותי". בהמשך נאמר: "אני מצווה להלן: 1. היעד החשוב ביותר שיש להשיגו עוד

בטרם בוא החורף איננו כיבוש מוסקבה, אלא כיבוש קרים, אזור התעשייה והפחם של הדוניץ וניתוק זרם הנפט הרוסי מקווקז, ובצפון — כיתורה של לנינגרד וההתחברות אל הפינים".²⁶

אפילו גודריאן,²⁷ שלא ראה תמיד עין בעין עם מפקדת כוחות היבשה, משום שתפיסתו המודרנית בדבר הפעלת שריון הייתה משוחררת מכבלי האסטרטגיה השמרנית, החזיק אף הוא בדעה, שיש להגיע למוסקבה בדרך הישירה והקצרה, ולא בעקיפין דרך קייב. הוא רצה לנוע מהר ככל האפשר לעבר מוסקבה ולהותיר את כיתור כוחות האויב שנשארו באגפיו ובעורפו לארמיות החי"ר שנעו בעקבותיו. גודריאן האמין, שניתן לשתק את ההתנגדות הרוסית על-ידי מהלומה מכרעת במרכז השלטון, וראה בהפניית קבוצת-השריון שלו לעבר המערכה על קייב בבוזו זמן בהתחשב בחורף הרוסי הממשמשש וקרוב ובתקופת הבוץ שתקדים אותו. אבל היטלר ביטל את כל ההשגות. אכן, מערכת קייב הייתה ניצחון כיתור גרמני אדיר, אך היא נמשכה כמעט עד סוף ספטמבר. ומה הלאה?

פתרון אפשרי היה בבחירת עמדת הגנה נוחה לתקופת החורף, כדי לשימר מצבת כוחות גדולה ביותר, וכדי לאגד מחדש את הכוחות לקראת הכנת מסע-מלחמה מחדש באביב או בתחילת הקיץ של 1942. במיוחד תמך בפתרון הזה הפלדמרשל פון רונדשטיט,²⁸ מפקד קבוצת-הארמיות דרום. אך לפתע התגנב אל הלכות גורם חדש: זכר מערכת המארן של 1914 ותוצאותיה הקטלניות!²⁹ לא היה איש שיעזו ברגע אחרון זה לוותר על סיכוי הצלחה. לכן הסכימו כולם — מפקדת כוחות היבשה, קבוצת-הארמיות מרכז, גודריאן והיטלר — שיש לעשות, אפילו בעונת שנה מאוחרת זו, את הניסיון לכבוש את מוסקבה. המבצע, בו התחילו ב-2 באוקטובר 1941, נכשל נוכח שיתוף הפעולה בין הצבא האדום לטבע.

שעה שנעצרה ההתקדמות הגרמנית — אף-על-פי שנמצאו מיליונים של חיילים רוסיים בשבי הגרמני — לא הושג אף אחד מהיעדים הגרמניים, לא מוסקבה, לא לנינגרד ואף לא הקווקז.

השפעת גורם החימוש

שלב הפתיחה של הפלישה הגרמנית לבריה"מ משמש גם דוגמה מאלפת של השפעת טיב

החימוש וכמותו על מהלך המלחמה. כאמור, כל עוד היה סטלין בחיים ובשלטון הוסבר הכישלון ההתחלתי של הצבא האדום בהפתעתו על-ידי הגרמנים הבוגדניים בלבד. אך מאז נאמו של חרושצ'וב בוועידה ה-20 של המפלגה הקומוניסטית הרוסית הוסר הלוט מעל גורמים נוספים, שבחלקם הוסברו בכרך הראשון של ההיסטוריה הרשמית תולדות מלחמת המולדת הגדולה.³⁰ מסתבר, שמבחינת החימוש לא היה הצבא האדום מוכן ב-22 ביוני 1941 לקדם את פני המתקפה הגרמנית. קיימת סבירות גבוהה שפני הדברים היו שונים, לו נדחתה המתקפה הגרמנית לשנת 1942.³¹ חוסר המוכנות ביוני 1941 נבע בחלקו מהקונצפציה של סטלין (בה כבר דנו לעיל), בחלקו מחוסר היכולת להגביר את התפוקה של התעשייה המלחמתית הרוסית בהיקף הנדרש תוך 22 החודשים מאז נחתם ההסכם עם גרמניה ועד לפרוץ המלחמה ברוסיה, ובחלקו גם מתפיסות מוטעות של האחראים על הייצור המלחמתי. התמונה שמתקבלת בדיעבד מעין בהיסטור-ריה הרשמית הסובייטית היא כלהלן: אם כי מאז ספטמבר 1940 (ובמשך כשנה וחצי עד שנתיים) נקטו המפלגה הקומוניסטית והממשלה בצעדים להגברת הייצור המלחמתי (במיוחד תעשיית המטוסים), הרי לא הושגו עד מחצית שנת 1941 הישגים מרשימים במיוחד. מרבית דגמי המטוסים הצבאיים הרוסיים היו מיושנים ולא יכלו להתחרות במטוסים הגרמניים. אמנם ב-1940 החלו בייצור דגמים סובייטיים חדשים — מטוסי הייאק-1, הימי-3 והפא-2, אך רק כמות זעומה מהם הוכנסה לשירות. ב-1940 יצאו רק 20 מיג-3, 64 יאק-1 ופא-2 אחד או שניים מקווי-הייצור. אמנם במחצית הראשונה של 1941 גבר זרם הייצור עד כדי 1,946 מטוסי-קרב מהדגמים מיג-3, לאג-3 ויאק-1, וכמו-כן 458 מפציצים מדגם פא-2 ו-249 אייל-2 (הסטרומוביק הנדע). אך כמיות אלו היו בלתי מספיקות בהחלט וכאמור היו מרבית מטוסי חיל האוויר הרוסי עדיין מיושנים, שעה שהחלה הפלישה הגרמנית.

המצב לא היה שונה גם בתעשיית הטנקים. ביוני 1941 היה אמנם בצבא האדום מספר רב של טנקים. אך גם אלה היו ברובם מיושנים ובלתי-אמינים. ב-1939 טרם החלו בייצור הטנקים הסובייטיים החדשים, שקנו לעצמם שם תהילה בהמשך מלחמת העולם השנייה — ה-KV וה-T-34. ב-1940 נבנו רק 243 טנקי

30. ההיסטוריה הרשמית הסובייטית תולדות מלחמת המולדת הגדולה בשישה כרכים פורסמה החל בשנת 1960 ועד ל-Istoria Velikoi Otechestvennoi Voiny 1964 Sovetskoye Soyuzu ותורגמה גם לשפות אחרות (גרמנית ופולנית, אך לפי מיטב ידיעתנו לא לאנגלית). מיקצאיה באשר למחללים ערב הפלישה הגרמנית מצוטטים במרבית הספרים המנתחים את התקופה (כולל ספרו של נקריש דלעיל וגם בספרו של אלכסנדר ורט). בהמשך לא נפרט כאן מספר העמדים בהיסטוריה הרשמית. כל המידע הניתן כאן שאוב מהכרך הראשון. 31. כך סבור על כל פנים אלכסנדר ורט.

26. ראה: יומן מלחמה, עמ' 1062.
27. Generaloberst Heinz Guderian, יוצר חיל השריון הגרמני ומפקד קבוצת-שריון (ארמיה) במבצע "ברברו" 28.
28. Generalfeldmarschall Gerd von Rundstedt, מהמציבים הגרמניים הבולטים של מלחמת העולם השנייה.
29. במערכת המארן (2-5 בספטמבר 1941) הפסיקו הגרמנים את התקדמותם לעבר פריז ואף סירימה בנסיגה לשם סגירת פערים בק הארמיות השונות. הייתה זאת נקודת המפנה הראשונה במלחמת העולם הראשונה.

23. באשר להוראה מס' 33 ולהשלמות לה, ראה המקורות המזכירים-בהערה 18 למעלה.
24. Halder, Franz, *Kriegstagebuch*, Stuttgart, 1962/64 vol. III, pp. 107-108.
25. Liddell Hart, Basil H. *The Other Side of the Hill*, London, Panther, p. 198.

KV ו-115 טנקי T-34. רק במחצית הראשונה של 1941 הוגבר קצב הייצור ו-393 טנקי KV ו-1,110 טנקי T-34 עזבו את קווי הייצור. עם פרוץ פעולות האיבה, היו, כאמור, מרבית היחידות השריון עדיין מצוידות בטנקים מיושנים; אך נמסר שרק 27% מתוכם היו שמישים וכשירים לפעולה.

גם בתחומי חימוש אחרים היה פיגור רב. בכמה תחומים הוא נבע מבורות טכנית של הממונים על הפיתוח והייצור או מדעותיהם הקדומות. כך מגלה ההיסטוריה הרשמית את העובדה המדהימה, כי המרשל קוליק³², שהיה כסגן-קומיסר ההגנה גם אחראי על פיתוח החימוש וייצורו, מנע ייצור נשק קל אוטומאטי ובמיוחד תת-מקלעים, משום שסבר שאלה אינם כלי-נשק לשימוש צבאי, אלא הם בשימושם של גנגסטרים. בשל כך היה החייל הרוסי בראשית המלחמה בנחיתות לעומת יריבו הגרמני. קוליק נשא גם באחריות למחסור בתחמושת. הוא גם ציווה על הפסקת הייצור של תותחי נ"ט בני קוטר 76 מ"מ, שנועדו בין היתר גם להיות ממותקנים בטנקים, וזאת בטרם הוחל בייצור של תותחים אחרים. גם רובים נגד-טנקים, שבייצורם הוחל בסוף 1940 וראשית 1941, לא נופקו ליחידות לפני הפלישה הגרמנית.

יד ביד עם הפיגור בהתחמשות היה פיגור באימון הצוותים. היות שחיל השריון גדל והתרחב, היה צורך בהסבת קצינים וחיילים מחיל הרגלים וחיל הפרשים לחיל השריון. הטנקים החדשים נופקו לחמשת המחוזות הצבאיים בספר רק באפריל-מאי 1941. התוצאה מכל המצב הזה הייתה, שעם פרוץ פעולות האיבה היו נהגי טנקים רבים (ביניהם כאלה שלא נהגו לעולם טנק קודם לכן!) שרכשו רק שעה וחצי עד שעתים ניסיון מעשי בנהיגת רכב-קרב-משוריין.

כזה היה גם המצב בחיל האוויר. ההיסטוריה הרשמית מגלה, שבמחוז הצבאי הבאלטי היו לטייסים שהפעילו כ-22 ביוני את המטוסים החדשים 15 שעות טיסה בלבד, ואילו לאלה שבמחוז קייב — ארבע שעות. ורט משווה את המספרים האלה עם הנוהג של חיל האוויר האמריקני באותם הימים, לשלות טייסים לגיחות מבצעיות, רק לאחר שצברו לפחות 150 שעות טיסה.

המכשלה הגדולה ביותר ממנה סבל הצבא-האדום עד לסוף המלחמה, היה מחסור חמור בצירוד קשר אלחוט. הצירוד שעמד לרשותו היה בלתי-אמין לחלוטין, גורם שמנע יצירת מערכת תקשורת יעילה ואמינה לשיתוף-פעולה בין רזע האוויר לכותות היבשה. יתרה מזאת — לא הייתה כמעט אפשרות של תקשורת בין מטוסים לשדות התעופה ובין

32. קוליק היה באותה התקופה אחד מבין ארבעה הקצינים שהחיקו בדרגת מרשל בירת המועצות. הוא היה הדייט בענייני צבא שעלה משרות המפלגה ונעלם חיש מהר מהבמה לאחר פרוץ המלחמה ברוסיה.

המטוסים בינם לבין עצמם. תקשורת זו התבססה כמעט עד סוף המלחמה על סימנים בעזרת זיקוקין.

גם ביחידות ובעוצבות השריון היה מחסור בצירוד אלחוט, והשליטה נשענה על אותות מוסכמים בדגלים ובזיקוקין. אפילו בחיל התותחנים, שנחשב לאחד החילות היעילים ביותר של הצבא האדום, נוהלה האש בעיקר בעזרת קשר קני.

בפנייתנו עתה אל הצד הגרמני, עלינו לזכור, כי עם פתיחת מבצע "ברברוסה" היה לצבא הגרמני כבר ניסיון מלחמתי מעשי של 22 חודשים. תעשיית החימוש הגרמנית אמנם עמדה במבחן, אך גם בצד הגרמני התעוררו בעיות חימוש, אם כי מסוג אחר מאלה בהם פגשנו בצד הרוסי.

במסעו המלחמה לפני הקיץ של 1941 הגיע סדר-הכוחות של הצבא הגרמני ל-10 דיביזיות שריון. עתה, לאור המסקנות של משחק-המלחמה הנ"ל לבדיקת טכנית הפלישה לברז"מ, הגיעו למסקנה שיש צורך להכפיל את מספר הדיביזיות המשורינות. (יש לזכור שבינתיים גם שוגרו שתי דיביזיות משורינות לזירת המלחמה בצפון-אפריקה). בהיעדר יכולת לייצר את כמות הטנקים הדרושה ל-11 הדיביזיות שנוספו לסדר-הכוחות, הוחלט פשוט להקטין את מספר הטנקים בכל דיביזיה. מכאן שבעוד שבשנת 1939 (שנת התחלת מלחמת העולם השנייה) היו בממוצע 324 טנקים בדיביזיה משורינת — ירד בממוצע עד במאי 1940 ל-258 טנקים (כאשר היו שש דיביזיות עם 300 טנקים כ"א, שלוש עם 210 כ"א, ואפילו דיביזיה אחת עם 150 טנקים בלבד). ביוני 1941 הורד הממוצע ל-196 טנקים בדיביזיה (המספרים בדיביזיות נעו בין 299 ל-147). אם נרצה להראות את מספר גדודי הטנקים בדיביזיה בתקופות השונות, הרי היו בספטמבר 1939 ארבעה גדודי טנקים בדיביזיה ושלושה גדודי חרמ"ש. במאי 1940 היו שש דיביזיות עם ארבעה גדודי טנקים, שלוש עם שלושה גדודים ואחת בת שני גדודי טנקים. לעומת זאת גדל מספר גדודי החרמ"ש לחמישה בשתי דיביזיות ובשמונה דיביזיות עלה מספר גדודי החרמ"ש לארבעה. תשע מתוך 19 דיביזיות השריון שנטלו חלק במבצע "ברברוסה" היו בנות שלושה גדודי טנקים ואילו לעשר הדיביזיות הנוותרות היו שני גדודי טנקים בלבד. ככולן היו בשלב זה חמישה גדודי חרמ"ש.³³

במהרה התברר, שהקטנת מספר הטנקים לכדי חצי בכל דיביזיה משורינת, אפשרה אמנם הכפלת מספר הדיביזיות המשורינות בסדר-הכוחות, אך "אורך הנשימה" של דיביזיות מוקטנות אלו לא השתווה לזה של הדיביזיות בעלות התקן הישן. כ-4 בספטמבר

Mueller-Hillebrand, Burkhart, *Das Heer*. 33
1933-1945, Frankfurt am Main, Mittler & Sohn,
1959, vol. II, p. 107.

1941, חודשיים וחצי מפתחת המבצע, היו בארבע דיביזיות השריון של קבוצת-השריון מס' 1 53% טנקים כשירים לפעולה, בעוד ש-23% הושמדו כליל ועוד 24% המתינו לתיקונים. במספרים מוחלטים נעה עתה מצבת הטנקים בכל אחת מהדיביזיות הללו בין 61 ל-112. הרבה יותר חמור היה המצב בארבע הדיביזיות של קבוצת-השריון מס' 2, בהן נותרו 25% טנקים כשירים בלבד, ו-75% או הושמדו או המתינו לתיקונים. מספר הטנקים בדיביזיות הללו נע בין 38 ל-62, וקבוצת-השריון כולה הצטמקה מ-747 טנקים, בהם התחילה את הפלישה, ל-190. בשלוש הדיביזיות של קבוצת-השריון מס' 3 נותרו 41% טנקים כשירים, 25% היו טעונים תיקון, ו-34% הושמדו. המצב הטוב ביותר היה בקבוצת-השריון מס' 4 בת שלוש דיביזיות, בהן נותרו 70% טנקים כשירים לפעולה, 19% בלבד הושמדו, ו-11% המתינו לתיקון. לאחר שישה שבועות לחימה הגיע הבלאי של 17 דיביזיות השריון שהופעלו עד שלב זה בחזית הרוסית (שתי דיביזיות היו עדיין בעתודת המטכ"ל) ליותר מאשר 50%, ומתוך 3,397 טנקים בהם התחילו את הלחימה נותרו רק 1,586 כשירים לפעולה. כ-30% מהמספר ההתחלתי נחשבו כמושמים ללא אפשרות תיקון.³⁴

בין הגורמים שהביאו לתופעה מפתיעה זו, בה לא נתקל הצבא הגרמני עד כה בשום זירת מלחמה אחרת, הייתה הופעת הטנק הרוסי מדגם T-34 במספרים גדלים והולכים. כתב על כך מילר-הילברנד:

"מאז תחילת מסע-המלחמה החל הצבא הסובייטי בהכנסת דגם רק"ם חדש, ה-T-34, שכנגדו לא היה לצבא הגרמני כלי רק"ם שווה-ערך ואף לא נשק מגן להתמודד בו. הופעת ה-T-34 הייתה הפתעה בלתי-נעימה, משום שמחמת מהירותו, כושר צליחת השטחים שלו, שריונו המעובה ומעל לכל חימושו בתוח ארוך-קנה בקוטר 76 מ"מ ודיוק הקליעה וכות החדירה שלו מטווחים שעד כה לא הושגו — ייצג דגם חדש לחלוטין... ה-T-34 הופיע תחילה במספרים מבוטלים, אך משך הסתיו והחורף הופיע יותר ויותר עד שהיו מקרים בהם השתלט כליל על שדה הקרב.

עם הופעת ה-T-34 השתנה אופן הלחימה של חיל השריון מן היסוד. בעוד שעד כה קבע בעיצוב הרק"ם ובחימושו הייעוד שלו להילחם בחיל הרגלים של האויב ובנשק המסייע שלו, ניצבה עתה כמשימה עיקרית הלחימה בשריוני האויב בטווח ארוך ככל האפשר, לשם יצירת התנאים המוקדמים לכל הישג נוסף בקרב. פירושו הדבר היה — מעבר לחימוש כל ה"רק"ם בתותחים ארוכי-קנה ובעלי קוטר של 75 מ"מ לפחות...³⁵

אכן, אין לזלזל בהשפעת החימוש על אמנות המלחמה ועל גורלן של מלחמות.

34. שם, כרך 3, 1969, עמ' 205.

35. שם, עמ' 17.